

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

На правах рукопису

ГАЛЕСЬ Вадим Алімович

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Спеціальність 22.00.04 - Соціальні структури,
соціальні інститути
та спосіб життя

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ - 1996

Дисертація в рукопис.

Робота виконана в Інституті соціології НАН України.

Науковий керівник	доктор соціологічних наук МАКЕЄВ С.О.
Офіційні опоненти	1. доктор соціологічних наук МАРТИНИК І.О. 2. кандидат філософських наук ЦІПОВИЧ В.В.
Провідна ; станова	кафедра загальної та економічної соціології Київського державного економічного університету

Захист відбудеться "16" серпня 1996 року о "10" годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.03.01 по захисту дисертацій на здобуття вченого ступеня доктора соціологічних наук при Інституті соціології НАН України за адресою: 252021 м.Київ, вул.Шевченка, 12.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту соціології НАН України.

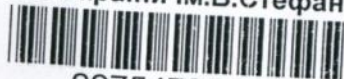
Автореферат розісланий "11" серпня 1996 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат педагогічних наук

Е.А.АМОНІН

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00754782 (X)

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Сучасне українське суспільство, як і інші суспільства пост-радянського типу, переживає етап глибокої трансформації, що торкається усіх сфер суспільного життя. Наслідком таких масштабних і революційних за своїм змістом перетворень має стати формування нової соціальної структури суспільства, основні риси якої збігалися б зі структурою суспільства провідних промислово-розвинутих, демократичних держав світу. Переважна більшість дослідників сьогодні поділяють думку, що цементуючою основою такої соціальної структури повинна стати середня верства у розумінні представників сучасної соціал-демократії та в межах західних соціологічних теорій. У зв'язку з цим особливий інтерес викликають ті соціальні спільноти і групи, які традиційно складають кістяк середньої верстви, визначають її стійкість і самоцінність. До них безумовно належить і така специфічна соціально-професійна група як військовослужбовці, представлена в Україні генералами, офіцерами, прапорщиками, надстроевиками та військовими-контрактниками Збройних Сил держави. Від соціального становища цієї групи значною мірою залежить мирний характер здійснюваних перетворень всередині країни, її захищеність від зовнішньої загрози, шляхи розв'язання виникаючих суперечностей і конфліктних ситуацій.

Актуальність дослідження соціального статусу військовослужбовців зумовлена такими обставинами:

По-перше, будівництво Збройних Сил України розпочиналося не на пустому місці, а шляхом приведення до присяги на вірність народу України особового складу з'єднань, частин і підрозділів величезної групи військ Радянської Армії, дислокованої на момент проголошення незалежності на території України. Внаслідок цього держава отримала другу за чисельністю після Росії армію у Європі /за офіційними джерелами більше 700 тис.чол./ . Окрім того, внаслідок виконання міждержавних угод на Батьківщину повернулося десятки тисяч офіцерів і прапорщиків - громадян України. Таким чином, чисельність аналізованої соціально-професійної групи в українському суспільстві уявляє без урахування кількості професіоналів інших силових структур досить значна, а у відсотковому відношенні до чисельності дріздатного чоловічого населення

суттєво перевищує аналогічний показник більшості європейських країн.

По-друге, у відповідності до положень військової доктрини України, її зовнішньополітичних зобов'язань, а також під тиском серйозних економічних проблем відбувається процес реформування і кардинального скорочення української армії, який безпосередньо зачіпає інтереси професійних військових, їх соціальне становище і самопочуття. Вияв характеру і спрямованості такого впливу, своєчасне інформування про це органів політичного та військового керівництва знаходяться у повній відповідності до практичної функції соціології і є одним із пріоритетних завдань військових соціологів сьогодні.

По-третє, соціальний статус є однією з найважливіших характеристик індивідів та груп, а зміни у статусі суттєво впливають на умови відтворення елементів соціальної структури суспільства.

По-четверте, визначення соціального статусу військовослужбовців за сучасних умов дасть можливість формулювати обґрунтовані рекомендації, спрямовані на оптимізацію процесу залучення, відбору і підготовки офіцерського корпусу Збройних Сил України.

Міра наукового опрацювання теми. Найбільший внесок до теоретичної інтерпретації поняття "соціальний статус" зробили класики соціологічної науки: М.Вебер, Т.Парсонс, Р.Мертон, П.Сорокін. Різні аспекти змісту поняття були розвинуті у роботах Д.Хоманса, Ф.Паркіна, Р.Лінтона, М.Дженкса, Е.Гідденса, Н.Смелзера. Завдяки зусиллям і зрештою західних соціологів "соціальний статус" впевнено увійшов до числа основних понять науки.

У вітчизняній соціології протягом десятиліть переважало критичне ставлення до цього поняття, що пояснювалося гострим ідеологічним протистоянням з Заходом, монопольним становищем марксистської методології, яка обстоює пріоритет класового підходу до оцінки явищ соціальної дійсності. Однією з перших спроб застосувати категорію "соціальний статус" для вивчення соціальної структури радянського суспільства стала монографія Є.О.Ануфрієва, опублікована на початку 80-х років. В офіційних виданнях цього ж періоду /Философский энциклопедический словарь. - М., 1983; Советская социология. В 2-х томах. - М., 1982/ зберігається критичне трактування західних визначень соціального статусу. Разом з тим період 60-х-80-х років відзначився низкою глибоких дослід-

жень у близьких до соціального статусу галузях, зокрема таких, як "спосіб життя", "престиж і привабливість професій". Цим проблемам присвячені роботи С.Войтовича, Н.Костенко, В.Оссовського, В.Черноволенка, М.Тітми, К.Шрна, В.Ольшанського.

Новий етап освоєння категорії "соціального статусу" пов'язаний з початком кардинальної трансформації суспільства, актуалізацією необхідності виявлення змін його соціальної структури з позицій методології стратифікаційного аналізу. І хоча в публікаціях авторів, які активно працюють у даному напрямку, Л.Заславська, В.Бородкін, М.Комаров, С.Кардонський, С.Макеєв, С.Стариков, Р.Ривкіна та інш./ сама категорія "соціальний статус" використовується побіжно, серед низки інших, вони прокладають шлях до широкого застосування пізнавальних можливостей даного поняття щодо вивчення соціальних спільнот. Цевим кроком в опрацюванні цієї проблеми стали дисертаційні дослідження Л.Батуриної, Ф.Заятдиной, Л.Борисовой, С.Ніколової, у яких соціальний статус є інтегративним показником соціального становища конкретних соціальних груп, робляться спроби розробки системи показників його вимірювання, досліджується динамічний аспект статусу, його об'єктивний і суб'єктивний бік. Можна сказати, що здійснено теоретичне осмислення гносеологічного статусу даного поняття, зріднені перші кроки до його переконливої операціоналізації.

Однак проблема соціального статусу військовослужбовців взагалі не опрацьована вітчизняною соціологічною наукою. Основний масив військово-соціологічних досліджень радянського періоду присвячений питанням зміцнення бойової готовності, військової дисципліни, підвищення соціальної активності особового складу, удосконаленню ідеологічного, правового, морального виховання військовослужбовців, згуртуванню багатонціональних військових колективів. Афганська війна викликала необхідність опрацювання проблеми соціальної адаптації її ветеранів. З кінця 80-х років і особливо після розпаду СРСР увагу соціологів привертає проблема низької соціальної захищеності військовослужбовців, зниження престижу військової служби. Однак ні в Україні, ні в Росії не продились комплексні соціологічні дослідження військовослужбовців як особливої соціально-професійної групи, що посідає особливе місце у соціальній структурі суспільства. Таких публікацій немає.

Актуальність проблеми, обмеженість публікацій та зростаю-

дел у цій галузі зумовили формулювання основного завдання даної роботи, спрямани визначення об'єкта і предмета дослідження.

Основною метою дисертації є визначення статусу військово-службовців за сучасних умов як особливої соціальної групи в розвинутої професійної ідеології і високою мірою соціальної ідентичності, а також вияв оцінок престижу військової професії серед різних верств українського суспільства і безпосередньо серед військовослужбовців Збройних Сил України.

Дослідження поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- запропонувати систему показників для вимірювання соціального статусу військовослужбовців;
- визначити місце військової професії на шкалі престижу професій у сучасному українському суспільстві;
- дослідити вплив на престиж військової професії різних соціальних чинників;
- визначити сучасний рівень самооцінки престижу військової професії різними категоріями військовослужбовців Збройних Сил України;
- визначити соціальні джерела відтворення соціально-професійної групи військовослужбовців в українському суспільстві.

Окрім цього автор вбачає своє завдання у привертанні уваги вчених, керівництва держави і Міністерства Оборони до подальшого опрацювання даної проблеми.

Теоретико-методологічною основою дисертації є наукові праці вітчизняних та зарубіжних соціологів, які прагнуть у руслі стратифікаційної концепції, досліджують проблеми соціального статусу, престижу і привабливості професій. Методика проведення конкретного соціологічного дослідження на тему дисертації запозичена із робіт В.Мдова, В.Шубкіна, В.Черноволенка, В.Оссовського, В.Маніотто.

Емпіричну базу дисертації склали матеріали соціологічного дослідження престижу основних професій в сучасному українському суспільстві, проведеного фірмою "Соціс-Гарман" та Інститутом соціології НАН України у 1994 р., а також власне дослідження автора, яке він провів за аналогічною методикою в 1993-1994 рр.

Предметом дослідження є соціальний статус військовослужбовців Збройних Сил України і його конкретний вияв у оцінці професії

жу військової професії як у масштабах громадської думки країни, так і серед представників даної соціально-професійної групи.

Об'єктом дослідження стали різні категорії населення України та військовослужбовці Київського військового інституту управління і зв'язку.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає як у самому порушенні проблеми, так і в теоретичних результатах дослідження, у практичних висновках і рекомендаціях. Зокрема це виявляється у тому, що:

- запропонований варіант системи показників для вимірювання соціального статусу військовослужбовців як особливої соціально-професійної групи, який складається з чотирьох блоків, що мають умовні назви: "Умови військової професії", "Умови життя", "Ціліги та привілеї" та "Престиг";

- встановлено, що на шкалі престижу професій військовослужбовець посідає місце у кінці спектру; особливо низький престиж цієї професії серед громадян України з південних та східних областей країни, мешканців великих міст, етнічних росіян, російськомовного населення, осіб молодших 30 років, атеїстів;

- виявлено зниження самооцінок престижу військовослужбовцями в залежності від їхнього статусу, що свідчить про гостру кризу ідентифікації військовослужбовців з групою, кризу належності до неї;

- обґрунтований висновок про те, що серед соціальних чинників, що впливають на престиж військової професії в українському суспільстві головними є регіональний та територіально-адміністративний розподіл населення, його національно-етнічна та вікова структура, культурне /мовне і релігійне/ середовище проживання, освітній рівень;

- емпірично підтверджено, що престиж є швидше чинником, який зумовлює поведінку військовослужбовців у межах виконання ними функціональних обов'язків, ніж чинником залучення до військової професії молоді.

Церераховані положення дещо ґлибше розкриті в авторефераті під час викладення змісту дисертації.

Теоретична і практична значущість роботи полягає у тому, що в ній на підставі емпіричного вивчення дається оцінка статусу військовослужбовців, сформульовані припущення про можливий нега-

тигний вплив поганого соціального самопочуття даної групи, дестабілізації її минішого статусу і відсутності обнадійливих перспектив його підвищення у майбутньому на механізми її відтворення.

Результати і висновки роботи відкривають можливості оперативного вияву прорахунків і вузьких місць в межах державної соціальної політики стосовно військовослужбовців, можуть бути використаними у сфері гуманітарного знання, в дослідженнях, пов'язаних з вимірюванням соціального статусу різних соціально-професійних груп, а також для подальшого опрацювання концептуальних положень військової реформи.

Висновки проведеного конкретного соціологічного дослідження можуть також знайти своє застосування у ході навчального процесу під час викладення низки тем по соціології, філософії та політології, а також планування і проведення виховних заходів з особовим складом військових вузів, у процесі вдосконалення системи професійного відбору до навчальних закладів Міністерства Оборони України.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження були викладені під час республіканської науково-практичної конференції "Проблеми вивчення і викладання соціології у вузах України" /Київ, 1993 р./, на військово-науковій конференції Київського військового інституту управління і зв'язку /1994 р./, під час щорічних зборів професорсько-викладацького складу КВІУЗ /1995 р./, у ході міжвузовського семінару Київського гарнізону /1994 р./, на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін КВІУЗ. Матеріали дисертації використовувалися під час читання лекцій і проведення семінарських занять з курсантами й слухачами з курсів соціології й філософії, у виступах перед особовим складом частин Київського гарнізону. Результати дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у низці опублікованих робіт, а також у звітних документах за підсумками виконання НДР "Престиж", проведеної під керівництвом автора у рамках плану науково-дослідних робіт Київського військового інституту управління і зв'язку за 1994 р.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів /по три параграфів у кожному/, висновків, бібліографії і додатку. Обсяг роботи - 158 сторінок. Перелік літератури містить 176 найменувань.

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі "Вимірювання та емпіричні референти соціального статусу військовослужбовців" обґрунтовується можливість застосування категорії "соціальний статус" для вивчення військовослужбовців як особливої соціально-професійної групи українського суспільства.

У першому параграфі - "Поняття "соціальний статус" в соціології" - простежується генезис поглядів на сутність, зміст і перспективи застосування цієї категорії в соціологічній науці. Підкреслюється, що найбільша заслуга у розробці теорії статусу належить Максу Веберу. Його ідеї стають цілком зрозумілими з огляду на проведений ним аналіз стратифікації через призму таких категорій, як "клас" - "статус" - "влада", взятих у комплексі. Принциповим у веберівському розумінні статусу є акцент на самостійну цінність шани, поваги, престижу. Спосіб, за допомогою якого честь і слава розподіляються в суспільстві між групами, М. Вебер називав "статусним порядком" або "системою статусів". Саме цим поняттям Вебер фіксує особливий образ суспільного устрою поряд з "економічним порядком".

Статус М. Вебер розумів як дійсні домарання соціальної верстви на певні позитивні чи негативні привілеї, які звичайно ґрунтуються на способі життя, певному вихованні та освіті, спадковому чи посадовому /набутому/ престижі. Він також вказував на те, що у реальному житті статус виявляється через: вибір супутника життя; коло найближчого спілкування; монопольне приєднання привілейованих способів присвоєння благ /або, навпаки, публічне нехтування певними способами їх придбання/; різноманітні статусні угоди /традиції/. Із перерахованого зрозуміло, що володіння тим чи іншим статусом, у трактуванні Вебера, набагато більше ґрунтується на культурно-історичних, ніж виключно економічних засадах.

Для подальшого аналізу надзвичайно важливо уточнити запропоновані Вебером поняття "статусної групи" і "статусного положення". Так відмінність між статусною групою і класом стає зрозумілою лише на тлі веберівського значення класу, принципово відмінного від добре відомого марксистсько-ленінського визначення даного поняття. На противагу економічним засадам останнього, Вебер називає терміном "статусне положення" будь-який типовий ком-

понент способу життя, зумовлений специфічною, позитивною чи негативною оцінкою суспільної поваги. Статусну групу він розуміє як безумовно відмінну від класів, а саме як сукупність осіб всередині більшої групи, які успішно претендують на особливу суспільну повагу, а також на статусну виїнятковість. На найхарактерніші засади оформлення статусних груп Вебер вважає: а/ переваги свого способу життя, особливо типу його формування. У цьому випадку мова йде про уявні та професійні статусні групи; б/ спадкову харизму, засновану на походженні /як приклад спадкової статусної групи називається аристократія/; в/ шлях монопольного привласнення політичної чи ієрархічної влади /політичні або ієрархічні статусні групи/.

Вебер визначив наукові засади вивчення проблеми статусних відмінностей. На його думку, вони можуть виникати з приводу усіх перерахованих підстав для утворення статусних груп. Він підкреслював також крайні форми цих відмінностей у вигляді утворення замкнутих класів, і особливо тоді, коли вони ґрунтуються на доведеному до абсурду принципі етнічної чистоти. Сьогодні актуальна його думка про незбіг суто ринкових /економічних/ і власне статусних відмінностей, а також про те, що у періоди криз, глибоких потрясінь і трансформацій статусний порядок і значення статусних відмінностей відходять на задній план, а провідну роль починають виконувати саме класові відмінності, що однак передбачає зміну пріоритетів на етапі суспільної стабілізації.

Великим повчальним є веберівський підхід до визначення взаємозв'язку статусної і партійної належності. Його висновок полягає у тому, що статусні характеристики мають мало шансів для того, щоб стати самостійною основою організаційної інституціоналізації як політичної сили.

Західні дослідники проблеми соціального статусу переважно обмежувалися коментарями поглядів М.Вебера, або акцентували увагу на близьких до статусу поняттях і категоріях. В узагальненому розумінні західних соціологів соціальний статус - це місце особистості в суспільстві у відповідності до походження, професії, сімейного стану, етнічної, мовної і релігійної належності /У.Уорнер, Р.Мейн, Ф.Мерріла, К.Шибутані, Дж.Холманс, В.Торнер/. Істотним поняття статусу в західній соціології об'єднує три складові: престиж професії, рівень освіти і рівень доходу.

оригінальним внеском до проблеми, що розглядається, став доробок у галузі класифікації понять, виокремлення "основного статусу", "надбаного /досягнутого/ статусу", "приписаного статусу" /Смелзер/, зв'язок статусу з поняттям "ролі" /Мінтон - Мерси/, яку розуміли як очікувану поведінку, яка асоціюється зі статусом людини. Сукупність ролей, похідних від даного статусу, вважається як ролевий набір. Категорія "соціальний статус" почала активно застосовуватися у дослідженнях соціальної мобільності /П.Сорокін/. У контексті вивчення соціальних функцій сім'ї західна соціологія акцентувала увагу на функції передачі статусу через певні можливості одержання освіти /Сьюем, Олендорф/. Статусна проблематика знайшла своє відображення в теорії еліт /В.Парето/.

На відміну від західної, у вітчизняній соціології поняття "соціальний статус" довгі роки було під сворідною негласною заборонаю. Офіційна марксистська наука вбачала у цьому дієвий інструмент, який начебто застосовується для того, щоб завуалювати непримиренні класові суперечності буржуазного суспільства. У дисертаційній роботі зроблено детальний аналіз як офіційних публікацій, присвячених цій проблемі, так і нечисленних спеціальних досліджень окремих авторів, у яких робилися спроби позитивного осмислення даного поняття щодо реалій соціалістичного суспільства. Робиться висновок, що вітчизняна соціологія радянського періоду явно недостатньо завсіля класичну і насамперед веберовську спадщину.

На початку 90-х років у Росії були здійснені дисертаційні дослідження соціального статусу /Л.Вахтуріна, С.Ніколова, Л.Борисова, З.Зиятдинова/. У них ми знаходимо твердження про те, що соціальний статус є важливою характеристикою такого фундаментального явища як соціальна структура, підкреслюється його інтегративний характер, він визначається як місце-індивіда і групи у соціальній структурі суспільства. У цих роботах уперше порушується питання про показники соціального статусу, про їх об'єктивні і суб'єктивні засади. До об'єктивних показників автори відносять рівень доходу, матеріального добробуту, характер праці, кваліфікації, міру участі у політичному житті, соціальне походження. Прикладом суб'єктивних показників є престиж професії, задоволеність собою, своїм матеріальним, сімейним станом, станом здоров'я, довкіллям тощо. Велике значення для даного дослідження має ви-

сновок про те, що статусні зміни дають можливість прогнозувати динаміку соціальних процесів у суспільстві.

Внаслідок аналізу спеціальної літератури автор робить такі висновки:

- нині найширшими є розуміння соціального статусу як показника авторитету, поваги, якими користується людина чи група людей у суспільстві, тобто воно є аналогічним поняттю престижу;

- соціальний статус - це позиція на певній шкалі, яка може бути вимірною кількісно;

- соціальний статус необхідно розглядати як певний стиль, спосіб життя, зовнішні прояви якого оперативно сигналізують про посилення динамічних процесів;

- соціальний статус - це оцінка, винесена "іншими": соціальними інститутами, владою, групами. Одночасно - це також самооцінка індивіда або групи;

- соціальний статус містить у собі обсяг прав, можливостей, обов'язків, привілеїв, якими володіє людина у сучасному суспільстві.

З цих визначень може і має виходити будь-яке дослідження в соціології. Завдання лише у тому, щоб їх модифікувати у відповідності до об'єкта конкретного дослідження.

У другому параграфі - "Особливості професійної ідеології військовослужбовців" - аналіз розпочинається тезою про те, що військова професія належить до категорії професій з яскраво вираженою професійною ідеологією. За останню мається відносно самостійна сукупність ідей, які описують і оцінюють дійсність з відповідними директивами щодо дій, а також функціонально пов'язана з інтересами професії - групи.

Автор вважає, що особливості професійної ідеології розкриваються через пізнання і засвоєння нормативних цінностей професійної діяльності. З огляду на військову професію, а також виходячи із трактування професійної ідеології, запропонованій у книзі "Цінності професійної діяльності" В.Л.Оссовським, у дисертації автор аналізує шість цінностей-норм: 1/ цілі даної професії як відображення її соціальної функції, місця у житті суспільства; 2/ історія професії, її ретроспектива і перспектива; 3/ зміст і умови професійної праці; 4/ соціальна позиція професії стосов-

но інших соціальних груп і категорій у загальній системі класів, груп і категорій; б/ особистісний зразок представника даної професії; в/ професійна етика і звичай, характерні для представника даної професії, які регулюють професійну діяльність і стиль життя її представників. Окрім того під час виявлення особливостей професійної ідеології військовослужбовців важливе місце посідає аналіз суджень, що побутують серед військових щодо інших професій.

Зроблений таким чином аналіз приводить автора до висновку, що в особі військовослужбовців ми маємо не просто професійну групу, а явище, яке має усі атрибути веберовської статусної групи, що у свою чергу викликає необхідність опрацювання відповідної системи показників для вимірювання її соціального статусу.

Це завдання виконується у третьому параграфі - "Соціальний статус військовослужбовців: умови відтворення і показники". Запропонована автором система показників становить зіставлення і взаємозв'язок чотирьох відносно самостійних елементів /блоків/, кожен з яких містить низку проміжних показників, подібних за деякими суттєвими ознаками. Перший блок об'єднує так звані "умови", які є необхідними для відкритого вияву соціального статусу конкретної соціально-професійної групи. Це щось на зразок снільних правил гри, які встановлюються державою і впливають на життєдіяльність і відтворення даної групи. Для їх оцінки застосовується найпростіший принцип фіксації: "е" - "немає". Серед найважливіших для сучасного суспільства умов у роботі названі і розкриті такі, як легітимність політичної влади; принцип громадського контролю над військовою діяльністю і військовою владою; наявність опрацьованої законодавчої бази з військових питань; обмеженість політичних прав військовослужбовців; офіційне визнання державою заслуг усіх, хто боровся за інтереси держави та за її наказом. Нарешті, дуже важливою умовою підвищення соціального статусу військовослужбовців є сприятливий історичний фон, який виникає як правило на хвилі переможних воєн.

Другий блок умовно позначений терміном "Умови життя". Він містить показники, які можуть бути кількісно вираженими у абсолютних або відносних величинах і не залежать від чийось суб'єктивних оцінок. Тут переважають традиційні для економічної соціології показники матеріального рівня і якості життя, модифіковані стосовно аналізованого соціального суб'єкта і реалій суспільства,

що перебуває на етапі глибокої трансформації. Це найбільший за переліком показників блок.

Третій блок охоплює обсяг прав, пільг та привілеїв, що поширюються на військовослужбовців, членів їх сімей і ветеранів Збройних Сил. У дисертації дається порівняльний аналіз щодо цього стосовно України, Росії, деяких провідних країн Заходу.

Четвертий блок, умовно названий "Престиж", характеризує міру довіри до армії як соціального інституту з боку населення, престиж і привабливість військової професії у громадській думці, самооцінку престижу своєї професії серед членів даної соціально-професійної групи. Вимірювання відбувається за 5-ти або 3-х бальною шкалою у відповідності до поширеної у вітчизняній соціології методики.

Комплексне застосування запропонованої системи показників здатне, на думку автора, значно просунути дослідження відповідного аспекту соціальної структури українського суспільства.

Повний опис соціального статусу військовослужбовців, який ґрунтується на відповідній методиці, безумовно є пріоритетним, але дуже трудомістким завданням, що передбачає значні інтелектуальні, часові та фінансові витрати. Тому у другому розділенні "Престиж і привабливість професії військовослужбовця" на емпіричному матеріалі аналізується проблема вимірювання лише одного, але, мабуть, найбільш наочного показника соціального статусу військовослужбовців - престижу військової професії і вплив останнього на соціальні джерела формування даної статусної групи. Емпіричну базу роботи над цією проблемою склали матеріали соціологічного дослідження престижу основних професій у сучасному українському суспільстві, проведеного спеціалістами Інституту соціології НАН України влітку 1994 р., а також дослідження, яке проводиться автором в 1993-1994 р.р. серед різних категорій особового складу Київського військового інституту управління і зв'язку.

У першому параграфі - "Престиж професії військовослужбовця у сучасному українському суспільстві" - визначалося місце військової професії на рангованій шкалі престижу серед основних масових професій, а також залежність престижу цієї професії від різних соціальних чинників. Дослідження охоплювало 1200 респондентів у межах репрезентативної для України вибірки, якою послуговується фірма "Соціс-Геллап" під час регулярного проведення опитувань

громадської думки. Кожному респонденту пропонувалося оцінити, яким престижем, повагою у суспільстві користуються професії, перераховані у опитувальному листку. На підставі одержаних результатів за стандартною методикою розраховувався індекс престижності кожної професії, а також перевірялись значущість відмінностей часток /відсотків/ для всіх випадків порівняння розрахункових показників /В.Черноволенко, В.Осесевський, В.Цаніотто, В.Максименко/.

Зроблений аналіз дав можливість дисертанту сформулювати такі висновки:

- військова професія у сучасному українському суспільстві належить до розряду найменш престижних, вона нині знаходиться у нижній частині шкали престижу на рівні основних робітничих професій;

- на оцінку престижу військової професії у громадській думці сучасного українського суспільства найбільше впливають такі соціальні чинники: розподіл населення за регіональною і територіально-адміністративною ознаками; його національно-етнічна і вікова структура, культурне /мовне і релігійне/ середовище проживання, освітній рівень. Так, найвищі оцінки престижу даються мешканцями західних областей України, жителями села, етнічними українцями, громадянами, що у побуті розмовляють лише по-українському, а також тими, кому більше 50 років, хто має початкову або незакінчену середню освіту, глибоко віруючими. Найнижчі оцінки ви-
ставлені респондентами південного та східного регіонів країни, мешканцями великих міст, етнічними росіянами, російськомовними громадянами, особами молодшими 30 років, атеїстами;

- рід заняття населення і його професійна структура грають незначну роль у оцінці престижу військової професії;

- оцінка престижу військової професії не залежить від стану, сімейного та матеріального становища громадян України.

Автор відзначає, що ці висновки доцільно враховувати під час формування соціальної політики держави стосовно військовослужбовців, опрацювання заходів, спрямованих на підвищення престижу військової професії.

Другий параграф — "Самооцінка престижу військової професії серед військовослужбовців України" — відбиває підсумок проведеного автором соціологічного дослідження. Використана дисертантом

стандартизована методика була доповнена низкою принципів методологічних умов, висунутих і обґрунтованих автором. Першою серед них є обов'язкове врахування глибокої внутрішньої структурованості армії як соціального інституту, існування у ній великих ієрархічних груп. До них автор зараховує: "вищу військову еліту держави", "старших офіцерів", "молодших офіцерів", "прапорщиків, мічменів, надстаршів", "військовослужбовців-жінок", "курсантів вищих військових учбових закладів", "контрактників". Друга умова полягає у тому, що як генеральна сукупність може виступати не увесь кадровий склад Збройних Сил, а особовий склад одного з вищих військово-учбових закладів міжвидового профілю Міністерства Оборони.

Вибір саме вузу, а не бригади або дивізії зумовлений, на думку автора, такими чинниками. По-перше, тільки у вузі може бути вивчена така специфічна категорія як "курсанти". По-друге, масштаби вузу дають можливість концентрувати за місцем служби досить велику кількість представників майже усіх стратифікаційних груп військовослужбовців. По-третє, саме вузи є центрами передачі знань, досвіду, військових цінностей, традицій від старшого покоління військових-професіоналів їх молодій зміні. По-четверте, міжвидові вузи укомплектовані офіцерським складом, що має великий досвід служби у різних регіонах, на різних посадах, у різних видах Збройних Сил, а це, у свою чергу, дає можливість максимально врахувати думку "військової глибинки". Автор аргументує висновок про наукову правомірність екстраполяції результатів, одержаних шляхом соціологічного дослідження особового складу військового вузу, на Збройні Сили загалом. Ці вимоги цілком задоволені особовим складом Київського військового інституту управління і зв'язку, який і виступив як генеральна сукупність даного дослідження.

Враховуючи велику міру однорідності об'єкта вивчення, достатній обсяг генеральної сукупності, заданий рівень довірчого інтервалу похибки висновку, оптимальний обсяг підвибірок аналізованих категорій військовослужбовців визначався в інтервалі 50-70 осіб. Відповідно до плану дослідження у межах генеральної сукупності було виділено шість основних і дві додаткові групи, до яких за основних перш за "старшими офіцерами" і "молодшими офіцерами" увійшли чотири групи курсантів різних періодів навчання. Така деталізація під час вивчення категорії курсантів зумовлена

осбливостями сприйняття ними професійної ідеології на різних етапах процесу навчання. У роботі дзяться розгорнуте обґрунтування такого методичного засобу. Окрім цього виділені дві додаткові групи, що пов'язано з появою в інституті нових для такого вузу категорій військовослужбовців. По-перше, це група офіцерів - слухачів, які прирівнюються за статусом до слухачів військових академій. По-друге, це група курсантів-дівчат, що є для України абсолютно новим явищем. З огляду на малочисельність даних категорій оділані щодо них результати мають інформативний характер. Відбір респондентів до кожної групи здійснювався цільовим методом, що дало змогу виключити до вибірки представників усіх основних підрозділів інституту.

Внаслідок проведеного дослідження автор прийшов до таких висновків:

- самооцінка престижу військової професії серед військовослужбовців України неухильно знижується пропорційно до їх віку, посадового положення, військового досвіду і звання;
- у військові вузи переважно приходять молоді люди, які високо оцінюють престиж військової професії та орієнтовані на оволодіння нею. Обвальне падіння самооцінки престижу відбувається на заключному етапі навчання і є наслідком як зовнішнього соціального впливу, так і недоліків навчально-виховного процесу у вузі;
- самооцінка престижу особами офіцерського складу знаходиться на гранично низькому рівні, до того ж відмінності оцінок "молодших" і "старших" офіцерів незначущі. Таку низьку самооцінку престижу своєї професії офіцерським складом слід розглядати як чинник, що перешкоджає повноцінному відтворенню даної соціально-професійної групи;
- пошук причин, які зумовили таке різке і масштабне зниження престижу військової професії повинен розглядатися як пріоритетне завдання військово-соціологічних досліджень.

Автор пропонує низку першочергових заходів у цій галузі, які не вимагають значних фінансових витрат, зокрема:

- законодавчого встановлення демократичної системи громадського контролю над армією;
- приведення пакету законів щодо військових питань у відповідність до норм демократичного суспільства, випередження інших держав СНД в опрацюванні питань соціального захисту військово-

службовців;

- максимальну відкритість наукового опрацювання заходів щодо скорочення Збройних Сил, уникнення будь-яких повторів воєнтаристських скорочень;

- якнайшвидше затвердження державної системи нагород з обов'язковим зображенням у ній військових нагород;

- прийняття екстрених заходів щодо захисту честі і гідності військовослужбовців аж до повернення до норм, коли носіння особистої зброї офіцером було невід'ємним атрибутом його повсякденного життя і діяльності;

- відміну штучних обмежень громадянських прав і свобод військовослужбовців /відсутність у них загальногромадянського паспорту, обмеження щодо виїзду за кордон у період відпусток/;

- введення на ґшталт військово-учбових закладів дореволюційної Росії рейтингової системи навчання і розподілу;

- опрацювання і здійснення заходів щодо підвищення привабливості військової професії в очах молоді /організація рекламної діяльності, відтворення при вузах і великих частинах шкіл військово-патріотичного виховання, розгортання вербувальних пунктів при військкоматах, розробка елегантних і модних зразків військової форми, популяризація індивідуальної символіки вузів і частин/;

- регулярне проведення прогностичних, моніторингових і оперативних досліджень у вузах і військах, публікація їх результатів та використання з метою удосконалення навчально-виховного процесу.

Третій параграф - "Соціальні джерела формування професійної категорії військовослужбовців" - присвячений аналізу ситуації, яка склалася в Україні навколо проблеми відбору бачаючих пов'язати своє життя з військовою професією. З метою визначення соціальних характеристик поповнення досліджуваної соціально-професійної групи автор проаналізував набір курсантів до Київського військового інституту управління і зв'язку за 1992-1994 роки. Одержані результати вказують на те, що серед останніх трьох наборів курсантів переважають мешканці центральних областей України і насамперед м. Києва і Київської області /70-80% від загальної кількості, найм.ше абітурієнтів із східних областей /3-4%, місця що залишилися приблизно порівну розподіляються між представниками західного і південного регіонів. На думку автора, такий дисбаланс у відношенні до чисельності населення відповідних регіонів є ре-

цидивом успадкованої від СРСР системи розташування вузів в Україні, повна відсутність вузів Міністерства Оборони у західних областях країни, що може надалі призвести до загострення соціально-територіальних суперечностей.

Серед курсантів молодших курсів значно переважають етнічні українці, їх частка збільшилася з 60% у 1992 році до 67,6% у 1994 році. Відповідно різко скоротилась частка росіян з 17,3% у 1992 році до 10,9% у 1994 році. Інші національності представлені окремими особами. Такий розподіл поповнення національності не відповідає етнічній структурі багатонаціонального українського суспільства. Автор висловлює пильку, що у такому делікатному явищі, як національне питання, подібні перекоси неприпустимі.

Аналіз соціального походження курсантів молодших курсів вказує на збереження структури, що склалася у радянський період. Разом з тим позначилися певні зміни, пов'язані насамперед з деяким збільшенням частки вихідців із сімей селян /з 3,6% до 9,1%/ і відповідним скороченням представників робітничого класу - з 34,6% до 23,1%. Усталено високою зберігається частка вихідців із сімей службовців і військовослужбовців, до того ж їх співвідношення приблизно однакове - по 34%.

В процесі аналізу вдалося встановити, що близько 10% сімей курсантів даного набору мають основне джерело доходу в недержавному секторі економіки. Близько 2% батьків курсантів набору 1994 року тимчасово не працюють. Загалом же переважання серед курсантів потенційних представників середнього прошарку свідчить про те, що армія продовжує зберігати виконання функції соціального ліфту в українському суспільстві. Це підтверджує і досить високий базовий освітній рівень абітурієнтів 1992-1994 років.

Дисертант висуває ідею про необхідність розробки спеціальної анкети, яка б дала можливість визначити соціометричні характеристики кожного абітурієнта військового вузу за допомогою методик у масштабах держави. Відсутність нині повноцінної та достовірної соціологічної інформації у вузах Міністерства Оборони змушує можливості органів управління щодо прийняття рішень і проведення науково обґрунтованої соціальної політики.

У висновках формулюються основні теоретичні підсумки дисертаційного дослідження, пропонується революційні теоретико-методологічного і практичного характеру, висловлюється можливість чарітими

подальшого вивчення даної проблеми.

На тему дисертації автором опубліковані такі роботи:

1. Общество и армия: методологические проблемы социологического анализа // Військова політика. України; проблеми, пошуки, рішення. - К.: КВІУЗ, 1993. - С. 40-60 - 1,5 д.а.

2. Словарь-справочник по политологии / в соавторстве/ - К.: ГМУС, 1993. - 126 с. - 7,0 д.а.

3. Проблеми вивчення соціальної структури суспільства в вищих військово-навчальних закладах. // Нові технології навчання: Науково-методичний збірник. Випуск II. - К.: ІСДО, 1994. - С. 115-118. - 0,2 д.а.

4. Престиж военной профессии в Украине // Військо та військова еліта України. /Доповіді міжнародного експертного клубу "Політична думка"/. - К.; ЗІ Єрзєня 1995 р. - С. 6-7. - 0,1 д.а.

Галєєв В.А. Социальный статус военнослужащих в условиях трансформации общества.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 - социальные структуры, социальные институты и образ жизни. Институт социологии НАН Украины, Киев, 1995.

В диссертации раскрывается понятие "социальный статус военнослужащих", предлагается система показателей для его измерения, приводятся результаты эмпирического исследования престижа военной профессии в современном украинском обществе, а также уровень его самооценки различными категориями военнослужащих Вооруженных Сил Украины. Установлено, что на шкале престижа профессий военнослужащий занимает место в конце списка; особенно низок престиж этой профессии среди жителей восточных и южных областей Украины, жителей больших городов, этнических русских, русскоязычных граждан, молодежи (до 30 лет), атеистов. Выявлено снижение самооценки престижа в прямой зависимости от должностного положения, что свидетельствует об остром кризисе идентификации военнослужащих с группой, кризисе принадлежности к ней.

Galayev V.A. The social status of the military men under conditions of society transformations.

Dissertation for the degree of candidat of sociological

science 22. 00. 04 - social structures, social institutes and mode of life. Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, Kyiv, 1995.

In dissertation the concept of the social status of the military men is revealed; the system of factors for its estimation is proposed; the results of the empirical investigation of the military profession prestige in modern Ukrainian society are adduced. Here, it is also examined the level of self-estimation of the prestige of military profession by different military men categories in the Ukrainian Armed Forces.

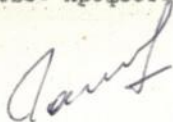
It is established that a military profession is at the end of the list on the scale of the professional prestige.

The prestige of this profession is especially low among the inhabitants of the Eastern and Southern regions of Ukraine as well as among the inhabitants of large cities, ethnical Russians, Russian-speaking citizens, the young people below 30 years old and atheists.

It was discovered that the decline of self-estimation of the prestige is fully dependent upon one's service position which points to a definite crisis of self-identification with the military group, the crisis of the membership.

Ключові слова :

соціальний статус військовослужбовців, соціально-професійна група, престиж військової професії.

W48692

AB 32.306
AB 32.306

Підп. до друку 25.04.95р.Зам.143.Тираж100.Друк.арк.1,5.Друк.КВІУЗ